

Dan Hanqvist: Civil olydnad, Om staten, lagen och moralen

Skrifter utgivna av Juridiska Föreningen i Lund, Nr 115, Lund
1993

Anmeldt av PER CHR. ARNESEN

Man kan spørre hvorfor vi mennesker i det hele tatt bedriver aktiviteter som å skrive bøker og artikler. Er det for å presentere den totale innsikt innen et felt slik at enhver videre debatt blir overflødig eller er det for å gi støtet til en opplivende diskusjon om et tema? Eller kanskje skrivevirksomheten bunner i et ønske om å få sitt navn på trykk eller rett og slett som ledd i ens utdanning, og da må man som kjent skrive masser av oppgaver, besvarelser og essays.

Det er selvsagt ikke mulig å gi kategoriske svar på slike (tilsynelatende dumme) spørsmål, men ved lesningen av Hanqvists bok får man inntrykk av at hans motivasjon mer har vært preget av de to sistnevnte grunner enn av de to førstnevnte. Boka er en samling av oppgaver og essays som Hanqvist har skrevet i løpet av sin studietid. Hanqvists motiver kjenner jeg ikke. Dermed er det *ikke* sagt at boka ikke bør leses, for det *kan* den!

Boka er på 195 sider fra perm til perm og bærer bud om en omfangsrik drøftelse av fenomenet sivil ulydighet. Etter en gjennomlesning må jeg konstatere at bokas største svakhet er at så ikke er tilfelle. Og Hanqvist svikter etter mitt skjønn både når det gjelder form og innhold.

Når det gjelder *innholdet*, har Hanqvist

delt fremstillingen i to deler: Første del gir en generell innføring i den rettsfilosofiske diskusjonen om rett og moral, stat og samfunn og alminnelig lydighetsplikt. I bokas andre del kommer forfatteren inn på selve hovedtemaet sivil ulydighet; bl.a. et kapittel om lojalitet, to kapitler om lovbrudd og et om voldelig sivil ulydighet.

Det er vanskelig å finne Hanqvists egne synspunkter i alle gjengivelsene og henvisningene han gir leseren underveis. For å være ærlig har jeg bare enkelte steder funnet noe som kan ligne originale synspunkter. Leseren spør seg lett hvor mye Hanqvist egentlig har sugd av eget bryst. På side 68 skriver han at "jag tror att det är näst intill fånigt att hävda att varje lagbrott hotar statens stabilitet", mens det i noten til uttrykket "fånigt" fremgår at Raz bruker uttrykket *melodramatic*. Boka er i for stor grad (eller utelukkende) en fremstilling av andre forfatters synspunkter om sivil ulydighet. Det gjør at det er vanskelig å være enig eller uenig med forfatteren Hanqvist.

Men siden han varsler tidlig at hensikten er å være eksplorativ, og ikke polemisk, vil jeg forsøke å anmelde boka ut fra det eneste siktemål den etter mitt syn duger til; en deskriptiv fremstilling av synspunkter på fenomenet sivil ulydighet. Så langt jeg kan

bedømme har boka positiv troverdighet, men jeg er ikke sensor og ønsker ikke her å gå inn på en studentfaglig vurdering av boka. Jeg er imidlertid mektig imponert over hvordan Hanqvist makter å flette forskjellige synspunkter sammen og jeg vil tro at Hanqvist har scoret meget bra karaktermessig på de forskjellige essayene!

Når det gjelder *formen*, har jeg derimot en del kommentarer: Jeg er for det første enig med Hanqvist når han i forordet påpeker at en generell innledning kan være nødvendig for en full forståelse av den mer konkrete diskusjon i bokas andre del. Men hovedtemaet sivil ulydighet bør da bli grundigere behandlet enn hva tilfellet er i Hanqvists bok. Dersom man trekker fra forord og innhold samt litteraturlisten, domsregister og andre avsluttende opplysninger, utgjør bokas andre del (som omhandler sivil ulydighet!) ca. 90 sider. Av dette utgjør et altfor omfattende noteapparat, diverse figurer og åpen layout ca. 30 sider. Av innholdet er det kun ca. 60 sider som direkte handler om sivil ulydighet. Dette utgjør i underkant 1/3 av boka. Det er etter min mening for lite; bokas tittel og omfang lover leseren noe mere! Valg av tittel viser også hvor vanskelig det er å sy sammen småskrifter til en enhetlig tekst flere år etter at de ble nedskrevet.

For det andre benytter Hanqvist seg av et altfor omfattende noteapparat. Jeg har problemer med å se hvor informativt det er med all verdens henvisninger til andre forfattere og kilder. Er det for å opplyse saken og diskusjonen, eller er det for at forfatteren skal vise hvor flink han har vært i sin studerergjerning? Jeg mistenker han for å ha lest svært mange av de 354 verkene som er listet opp i kildefortegnelsen, men hva er egentlig

poenget med å henvise til samtlige gjennom hele boka slik at hvert avsnitt får en fotnote?

Etter min mening er det også unødvendig med forfatterens egne glosser i fotnoteteksten. Det gjør boka lite leservennlig og dreier leserens oppmerksomhet bort fra det forfatteren forsøker å si. Altfor mange av bokas sider består av mer enn 1/3 notetekst. Det forfatteren ikke evner å inkorporere i selve hovedteksten bør i større utstrekning kunne utelates. Men Hanqvist er bevisst dette: I forordet anbefaler han leseren å blikke ned gjennom noteeskapadene til en del utsiktspunkter og annet materiale som han selv finner interessant. Hanqvist er en mann med sans for språklige eksesser. Og jeg må gi han rett noen steder; det er fornuftig, f.eks. i note 2 til kapittel 4, å lese fra *Modern Times* av P. Johnsen (London 1992) at Gandhis aktiviteter i India "could have flourished only in the protected environment provided by British liberalism".

En kommentar til disposisjonen: Det er selvhøytidelig med hele fem underpunkter under et kapittel, f.eks. kap. 7.2.2.2.3. Selv Wittgenstein fikset ikke *det* i sin *Tractatus*.

Det er tydelig at vi i bokas andre del møter en mer moden Hanqvist. Denne delen er skrevet mye senere enn bokas øvrige essays, som eksamensavhandling for jusstudiet ved Universitetet i Lund. Dette er også betraktelig mer interessant lesning enn bokas første del.

Denne delen åpner med kapittel 4 om grunnleggende lojalitet, hvor Hanqvist presenterer åtte forfattere, bl.a. Rawls og Habermas. Hanqvist viser her at det er en vanlig oppfatning i litteraturen at sivil ulydighet skiller seg fra andre protestformer ved at handlingen gir uttrykk for en grunnleggende lojalitet overfor gjeldende rettslige

og politiske system. Et eksempel er Blacks syn om at sivil ulydighet i et demokratisk samfunn er motivert av samvittighetsgrunner, og den sivilt ulydige foretar handlingen motvillig i fredelige former som et instrument for en minoritet.

Dernest følger et kort kapittel 5 om politisk handling og offentlig moral. Tanken er vel her å vise at den grunnleggende lojaliteten kan være politisk eller moralsk motivert. Igjen får leseren gjengitt synspunkter til en rekke forfattere.

Forfatteren behandler lovbruddet som den sivile ulydighetshandlingen representerer i kapitlene 6 og 7. Hanqvist er god når han starter drøftelsen her med å ikke ta for gitt at sivil ulydighet er et lovbrudd. Det er jo en vanlig definitorisk oppfatning at sivil ulydighet innebærer et lovbrudd. Ved å problematisere dette er Hanqvist inne på en rettsfilosofisk diskusjon om hva som er gjeldende rett og hva som utgjør avvik fra dette. Hanqvist legger til grunn at gjeldende rett er alle de normer som produseres i et rettssystem av lovgivende myndighet, domstol eller annen rettslig autoritet. Problemet er når lovbruddet inntreffer. Her viser Hanqvist gode tendenser, men jeg savner en klarere formulering av problemstillingen og det blir som jeg har vært inne på noe for tamt å bare kommentere andre forfattere.

Neste skritt er å spørre hvordan lovbruddet som sivil ulydighet innebærer, kan rettfærdiggjøres. Hanqvist avviser her (korrekt) det legalistiske standpunkt hvor man har en absolutt moralsk plikt til å følge loven (ellers ville svaret være et bastant 'nei') og spør hvorledes sivil ulydighet kan rettfærdiggjøres dersom man kun har en *prima facie*-plikt å følge loven eller dersom det ikke finnes noen generell plikt til å følge

loven i det hele tatt. Pent og ryddig, men igjen trekker han oss igjennom andre forfatters synspunkter. Skjønt Hanqvist skal ha honnør for sin fremstilling av Dworkins diskusjon om sivil ulydighet (s. 104 ff).

I kapittel 7 starter Hanqvist fremstillingen med hvordan de moralske argumentene for sivil ulydighet i kapittel 6 håndteres i gjeldende rett. Systematikken er her meget bra: Det finnes ingen forbrytelse som heter 'sivil ulydighet'. Sivil ulydighet er en unnskyldelsesgrunn. Spørsmålet blir da om de moralske grunnene som legitimerer sivil ulydighet kan få rettslig relevans. Hvis de moralske grunnene anerkjennes som rettslig relevante, kan det skje på to måter: Enten for skyldspørsmålet eller i straffutmålingen.

Men så er vi igang igjen med fremstillingen av andre forfatters meninger. Nytt denne gang er imidlertid en fremstilling av svensk og andre lands gjeldende rett. Drøftelsen av svensk rett er informativ og virker meget grundig. Når det gjelder norsk rett er Hanqvist innom et par av de sentrale dommer vi har om sivil ulydighet i Norge, Mardøla-dommen (Rt. 1971 s. 1120) og Alta-dommen (Rt. 1981 s. 21) og omtaler de viktigste bestemmelsene i straffeloven, § 47 (nødrett), § 48 (nødverge) og § 57 (rettsvillfarelse). Helt greit, men personlig savner jeg Børre Knudsen-dommen (Rt. 1983 s. 1004), hvor Høyesterett ikke godtok personlige religiøse og moralske motiver som grunn til å opptre i strid med rettsregler og reglement.

Bokas siste 20 sider avslutter med kapittel 8 om offentlighet og straff og kapittel 9 om voldelig sivil ulydighet. Hanqvist tar her opp tre vilkår som er vanlige i debatten om sivil ulydighet: Sivil ulydighet forutset-

ter at man står frem med fullt navn, er villig til å ta den straff man måtte få og avstår fra å bruke voldelige metoder. Jeg synes Hanqvists framstilling på dette punkt er bra!

Svært mye av Hanqvists beskrivelse av andres synspunkter omkring sivil ulydighet er nok verdifullt og interessant, og i perioder er det riktig så fornøydlig å følge hans guiding gjennom debatten om emnet. Et eksempel er hvordan Morreall angriper problemstillingen om bruk av voldelige midler og Morrealls polemikk mot Brown og Martin. I mange tilfeller vil alternativet til sivil ulydighet være passivitet, som kan være verre enn selve lovbruddet, f.eks. å slå i hjel slaveeieren som forsøker å fange slaven (s. 165).

Deler av boka bærer imidlertid preg av påtatt grundighet hvor forfatteren ikke behøver å være grundig, mens han andre steder farer med harelabb over påstander som kunne vært diskutert mer utførlig. De innledende kapitlene 2 og 3, som er ment å gi en generell innføring i forholdet mellom rett og moral, virker malplasserte i boka. I kapittel 5 om politisk handling og offentlig moral (tre sider) savner jeg en innledende ingress hvor problemstillingen trer tydelig frem. Grunnlaget eller motivasjonen for sivil ulydighet kunne her vært drøftet mye grundigere. Videre er det skuffende at kjente personer som Gandhi og Thoreau nær sagt glimrer med sitt fravær i Hanqvists fremstilling.

Ofte er Hanqvist unødvendig og påtatt omstendelig: "Förutom det material jag funnit på bibliotek och i mina egna bokhyllor har tre intervjuer gjorts" (s. 25). "I den litteratur jag gått igenom såsom underlag för den här boken är det en vanlig uppfatt-

ning ..." (s. 75). "Jag antar at den indiska rätten inte är allmänt känd här i landet" (note 13 s. 97). "Rawls' term [*conscientious refusal*] är inte helt lätt att översätta och här kommer jag att använda det engelska uttrycket" (note 4 s. 91). Hva med 'samvittighetsnekting'? "När jag kommet så här långt i analysen kan jag formulere en allmän tes, nämlig preklusionstesens" (s. 57). Preklusionstesens er ikke Hanqvists oppfinnelse, men Raz'. Osv.!

Det er ikke ofte det kommer ut bøker i Norden om sivil ulydighet. De få som blir utgitt bør få oppmerksomhet. Det er hensikten med denne anmeldelsen. Jeg har kommet over et sted hvor Hanqvist blir referert; i Peczeniks bok, *Vad är rätt?*, Lund 1995 s. 559; men bare som henvisningsstasjon til Saners etiske plikt til sivil ulydighet. Hanqvist melder seg ikke på debatten om emnet med sin bok. Det er synd at vi ikke får vite mer om hva Hanqvist selv mener om problemstillingene han tar opp. Det bør Hanqvist følge opp i sin neste bok om emnet!

For alt i alt er *Civil olydnad* ei bok alle som befatter seg med sivil ulydighet bør kjenne. Er man klar over bokas svakheter kan den være en nyttig kilde. For den uinnvidde er den en ypperlig innføringsbok med sine mange henvisninger. For den esoteriske krets vil den kanskje fungere som en oppslagsbok, og særlig kan litteraturlisten være verdifull.

Forfatteropplysninger:

Per Chr. Arnesen. Advokatfullmektig hos advokatene Langseth, Hafr & Skard, cand.mag. 1990, cand.jur. 1995, Universitetet i Oslo.